

Н. М. Момот,
канд. філол. наук
Університет економіки та права «КРОК»

**Проводарі-мойсеї: власна трагедія – трагедія народу (В.Винниченко
“Відродження нації”)**

Moses-considered-Shepherds: The Personal Tragedy Viewed Through The
Tragedy of Nation (V.Vynnychenko: “Renaissance of a Nation)

У статті зроблено спробу оцінити художню вартісність тритомної мемуарної праці В.Винниченка “Відродження нації”, яка розглядається як зразок мемуаристики першої половини 20 століття. По-новому досліджено досягнуту у творі певну психологізацію (самозображення, самооцінки). З’ясовано, що психологічна функція праці полягає в універсальності мемуарного жанру як можливості здійснити В.Винниченком невимушений психологічний аналіз власного життя в органічному поєднанні з силою тогочасної політичної напруги.

Ключові слова: психологізм, національна психологія, авторські рефлексії, іронічна суб’єктивність, історіософський дискурс.

The article attempts to appraise the artistic value of V. Vynnychenko’s “Renaissance of a Nation” – the three-volume memoir-based work which is considered to be an example of memoir literature of the second half of the twentieth century. There has been made a fresh insight into psychologization (self-impersonation, self-evaluation) realized to some extent in the literary masterpiece. It has been specified that the psychological function of the work is determined by the universal purpose of the memoir genre regarded herein as an approach used by V. Vynnychenko to unpretentiously psychologically analyse his own life which was organically combined with the power of the political tension of that time.

Key words: psychologism, psychological features of nation, author's reflections, ironical subjectiveness, historical and philosophical discourse.

Постановка проблеми

Скільки різних Відроджень фіксує нині історія літератури: Ренесанс, “Розстріляне Відродження”. Кожне з них демонструє добу стрімкого розквіту, якій неодмінно передував занепад, духовна та культурна криза (“криза” в перекладі з грецької – суд). Такою є логіка історичного ходу життя. То чому б з’яву в історії української літератури В.Винниченка, Є.Маланюка та інших називати не письменниками-емігрантами, а українським еміграційним відродженням? “...вони є представниками іншого часу, свідками й учасниками новітнього періоду національної історії” [7; 329]. Власне їхніми потугами за Радянської доби теплилась українська національна культура як невід’ємна частина європейської. Як свідчить історія, значною мірою саме в еміграції продовжувався культурний розвиток України: створювались та активно діяли українські організації та навчальні заклади (“Український вільний університет” у Празі, “Українська сільськогосподарська академія” в Подєбрадах, “Українське національне об’єднання” в Канаді, “Організація державного відродження України” в США тощо) [11; 687]. Це тема, мабуть, ще не однієї літературної дискусії.

Найчастіше українців до еміграції підштовхували політика та література, точніше міцні переконання, які народжували бажання бути хоч і вигнанцем, але не скореним. У період національних змагань 1917-1920 рр. Винниченко від’їжджає за кордон ніби для участі в міжнародній соціалістичній конференції, зупиняється в Австрії. “Літо й осінь 1919 р., зима й весна 1920-го – плідні творчі періоди в його біографії. Пише повість “На той бік”, тритомну мемуарно-публіцистичну працю про українську революцію “Відродження нації”, а головне – поринає в політичну еміграційну діяльність” [5; 258].

Вищезгадана тритомна праця була надрукована 1920 року великим тиражем (15 тис. примірників), у якій автор описав історію української революції 1917-1919 рр. та визначив найкращу форму її розвитку – повну державну незалежність на принципах рівності відносин. Того ж року за допомогою закордонних друзів Винниченкові вдалося нелегально направити з Відня до Києва літак з листами до уряду УСРР. Цим же літаком в Україну було доставлено і 20 примірників щойно віддрукованої праці. Автор просив висловити думку з приводу його книги, особливо 2 та 3 частин. Якою ж ця думка є сьогодні?

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Твір набув детального вивчення сучасними істориками. В.Солдатенко у своїй монографії, написаній у жанрі історичної біографістики, “Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень” [9] підкреслив особисті риси письменника, які виокремили його в середовищі політичної еліти перших десятиліть 20 ст. Зроблено аналіз значення політичної та громадської діяльності Винниченка в історичних і політологічних дослідженнях сучасних науковців: І.Кураса, О.Удода, С.Кульчицького, В.Верстюка, І.Старовойтенко, О.Любовець. Із використанням матеріалів вищезгаданої праці Винниченка виконано дисертаційне дослідження Т.Харченко “Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській Державі (квітень-грудень 1918 р.) [12]. Із філософського погляду розглянуто творчу спадщину Винниченка, її моральні та соціальні аспекти В.Пазенком. Власне ця ж тема стала основою дисертаційного дослідження О.Петрів “Екзистенціальні ідеї Володимира Винниченка у контексті європейської соціальної філософії” [8], один із підрозділів якого “Володимир Винниченко в контексті українського націоналізму” присвячений трактуванню письменником понять “нація”, “відродження нації”.

Слід зазначити, що тритомна праця глибока не тільки за своєю суттю, вона є поки що неоціненою спадщиною мемуарної літератури першої половини 20 століття й потребує ретельного аналізу художньої вартісності тексту. Та й загалом неможливо осягнути й дати об'єктивну оцінку публіцистичної спадщини Винниченка (щоденники (1926-1951), “Відродження нації” (1920), “Виринок із споминів” (1927), “Конкордизм” (1938-1948), “Заповіт борцям за визволення” (1949)) без літературознавчих досліджень цього оригінального твору. Нині ця тритомна книга визначається як мемуарно-публіцистична праця. Так, наявність превалюючих ознак мемуарного жанру, наскрізь перемежованих іноді доволі об'ємними ліричними відступами, та системний, послідовний виклад фактів історії, що почасти є яскравим зразком історіософської праці, дійсно загалом підтверджують цю тезу. Та чи універсальність цієї місткої дефініції не применшує значущості твору Винниченка?

Історія літератури фіксує, що Винниченко написав тритомну працю “Відродження нації” протягом півроку, між липнем 1919 та січнем 1920 років, коли, вийшовши зі складу Директорії, опинився в Австрії у вигнанні. З великою енергією він поспішав закріпити досвід пережитого, зафіксувати його на папері, зробити з цього певні програмні висновки. Коли Винниченко писав цю працю, українська революція продовжувалась, а йому потрібно було багато чого переосмислити. Бурхливі історичні події внесли масу протиріч у душу письменника та політичного діяча. “В.Винниченко володів не надто поширеним, як на сучасного політика, даром надзвичайно щирого самокритичного ставлення до власних вчинків. Залишаючись непохитним щодо визначеного ще в юності життєвого імперативу “Чесність з собою”, він не просто критикував заднім числом свою діяльність, так би мовити – для заспокоєння сумління, а й робив належні висновки. Особливо прикметні й наочні тут щоденникові нотатки, тритомник “Відродження нації” і пов'язані з ними спроби кореляції політики, до яких систематично вдавався В.Винниченко” [10]. Втеча чи свідомо віддаленість у відстані та часі?

Митцеві потрібно було саме в такий спосіб ще раз пережити ті події, звернути увагу на “себе-як-текст”, щоб розібратися у власних розбурканих думках, болях, душевних стражданнях за долю України. Він саме з ретроспективного погляду здійснив фіксацію історичних та суспільних подій того часу, опис політичних явищ, одіозних постатей, аналіз їх діяльності та, зрештою, й власної. Цей твір – пошук помилок, намагання розібратися, подивитися на речі збоку оком неупередженого літописця-хронікера. Хтозна, можливо, неповернення в Україну, заняття літературою й живописом за кордоном і стало вибором Винниченка між долею політика та митця. Сучасний дослідник О.Галич зазначив: “Постійна роздвоєність політика та митця неухильно супроводжує щоденникові записи Володимира Винниченка, робить їх поліфонічними, оскільки для політика характерним є раціоналізм мислення, постійний аналіз ситуацій, прогнозування їх розвитку, а для митця – поглиблена увага до почуттів, емоційних станів і настроїв, саморефлексій” [4; 392]. Це характерно для всієї публіцистики письменника.

Що ж являє собою ця глиба під назвою “Відродження нації”? Не випадково М.Жулинський, визначаючи жанр цього твору, найчастіше вживає визначення “мемуарно-публіцистична праця” [5; 258], а іноді “історико-політичний трактат” [5; 260]. Дійсно, загалом за формою викладу “Відродження нації” нагадує історіософську тритомну працю, яка знаходиться на стику науки і мистецтва. Фіксуючи спогади, Винниченко проводить своєрідні історичні, філософські й політологічні дослідження. Текст дає чітку фіксацію історичних подій, тут же зроблені обдумані та послідовні висновки – уроки історії. Іноді ці фрагменти набувають формату юридичного документа, очевидним є політичний та урядовий досвід Винниченка як законотворця, автора Універсалів Центральної Ради. Цей твір, безумовно, є джерелом фактів, завдяки йому більш детально для істориків та філософів розкривається чимало подій та явищ історії України, але художня довершеність тексту, емоційність та образність мови автора загалом не може бути не поміченою. Мемуари завжди були найдорогоціннішим матеріалом

для дослідження інтелектуального й морального устрою людини, яка його створила. Звичайно, про значення якогось історичного факту ми можемо дізнатися із офіційних документів, а мемуари дають можливість відчутти психологізм, емоційне напруження людини певної доби, що дасть змогу правильно зрозуміти та оцінити окремі факти, явища. Для літературознавця це відкрите поле для досліджень мови, стилю письменника, оскільки документальна література своїми штрихами змальовує постать не тільки людини, а й митця. “Полишаючи збоку етичні моменти вияву істини, ми зайвий раз підкреслюємо, наскільки цінними історико-культурними документами є мемуари, як багато дають вони досліднику, які відкривають для нього перспективи” [6; 373]. Всі загальні жанрові особливості мемуару в творі Винниченка збережені: суб’єктивність або авторське начало, спогади звернені в минуле, документальність, наявність двох часових планів, концептуальність, превалювання фактографії над авторськими рефлексіями чи коментарями.

Письменник, використовуючи засоби літератури, подає справжні події початку 20 століття, прагнучи осмислити головне, зрозуміти природу невдач, а не виправдати себе. Найбільшу увагу читача привертає щирість думок. Оскільки нарація йде від імені автора, то істотного значення набуває особливість його мови. Хоч твір і документальний, але все ж створений за законами художньої творчості. Текст насичений роздумами, настроями, іноді занадто високу емоційність змінює лірична інтонація розповіді. Виклад історичних подій супроводжується особистісним ставленням мемуариста до певних речей, явищ тощо, тобто присутній певний ліричний компонент. Іноді це широкі філософські, історичні, суспільно-політичні узагальнення-медитації, іноді просто ліричні коментарі до подій. Такі емоційні сплески простежуються у фрагментах, де відчувається розуміння автором помилок, “хиб” (Винниченкове), а головне, - безсилля у тому, щоб змінити невідворотний хід подій. Цікавим є спосіб уплетення в текст таких відступів. Як правило їм передують питання, ніби докір сторонньої людини (а, може, й

цілого народу): “А суд? Хіба ми торкнулись суті цього сторожового пса буржуазії?...Та Боже борони...А школа? От тут то вже, мабуть, одбився характер нашої робітничої нації...І що ж?” [2; 112]. Місцями ці питання досягають кількох абзаців, які є промовистим фактом того, що питань більше, ніж відповідей. А часом за цим відчувається розпач, безпорадність: “Що міг зробити новонароджений український Уряд, коли він мав зв’язані руки, коли в найважливіших галузях господарського життя йому було перекопано шляхи?” [2; 55]. Об’єктом зображення в ліричних відступах найчастіше виступає найбільш вагома для Винниченка одиниця суспільства – нація, українська нація. Її хитке становище, можливість втрати тільки-но здобутого викликає у мемуариста душевне збурення: “І хіба це не була сама “безсовісна”, сама злочинна агітація наша проти великої ідеї національного визволення нашої нещасної наймички нації?” [2; 130]. Натомість же Центральна Рада Києва та Генеральний Секретаріат Петрограда стали об’єктами викриття, критики та іронії: “Ні конферувати, ні змагатись не було вже з ким, “грізна” влада розлетілась на всі боки, як купка злодійкуватих горобців” [2; 60]. Усі моменти, пов’язані з негативною характеристикою політичних та історичних помилок, супроводжуються різкою сатирою, а подекуди комічним вживанням метафор. Уподібнення людини (історична фігура, узагальнений образ політичних діячів) якійсь тварині. Такі анімалістичні образи супроводжують дошкульні сатиричні оцінки, що мають подвійний та потрійний епітет: “Ми, українські соціал-демократи, вихолостили марксизм. Ми вирізали в його життєву, творчу, активну частину й лишились безплідними, неактивними, гладкими кабанцями” [2; 91]. Відчутною є сатира в уособлених метафоричних образах української волі: “Ага, так он вона яка, ота українська воля, з союзниками братається, їхньої ласки запобігає, їхнього признання шукає, для неї це признання дорожче страждань свого народу” [2; 128]. Описуючи історичні моменти, які надто вразили Винниченка, у своєму художньо-сатиричному змалюванні він пішов ще далі, давши волю образному мисленню, яке так і сипало метафоричними

уособленнями. У мемуарному творі з'являється цілий розділ XII під назвою “Проголошення самостійності України” з промовистими заголовками підрозділів: “Заручини хуторянки з товарним джентльменом”, “Вигнання хуторянки з хутора”. Це майже новела, з окремим сюжетом, головними персонажами (УНР – хуторянка, Антанта – галантний джентльмен). Виклад історичних фактів визнання УНР Францією й Англією після кожного етапу цих подій резюмується вставним оповіданням про заручини хуторянки з джентльменом: “Заручини одбулися. Хуторянка затяглася аж до поту в панський корсет, натягла на робочі, мозолясті, червоні руки білесенькі панські рукавички й запишалась на всю губу” [2; 241]; “Бідна хуторянка в буржуазних рукавичках на селянських репаних руках! Як їй хотілось одночасно й з галантними паничами женихатись і свого колишнього коханця простого робітника задобрити. Як вона то перед паничами пудрилась, панію прибиралася, по панськи язика ламала, то з парубками обнімалась, йому надії подавала, навіть до...большевицьких поцілунків доходила” [2; 252]. Листування із союзницькими державами автор називає “любовними листами-документами” [2; 231]. Така документальна “над-художність” виходить за межі дещо сухої мемуаристики, але в цьому, думається, й полягає привабливість творчості Винниченка – неординарної постаті на тлі української культури.

Автор продовжує розвивати іронію, характерну для літератури 19 ст. Так само, як і в Шевченка, іроніст – це сумна людина, оскільки знову змальовано трагічність долі України. Саме завдяки такому прийому можна “вибухнути емоціями”, дати їм волю. Мемуарист з боєм глузує над тим, що сталося: “...вони [Тимчасовий Уряд] сподівалися,...що ми їм дамо гарматного м'яса, яким би вони на східному фронті могли годувати свого ненажерливого бога імперіалізму. Через те вони любенько до нас посміхались, гладили нас по голівці й говорили приємні, слизькі компліменти. От молодці українці! От яка хороша, здорова, розумна нація” [2; 120]; “А як ми пишались! Ага, а що! А хіба ми не такі “як люди”? Самі руські генерали, міністри, всі важні

персони з Петрограду просяться до нас на службу...І при цьому ми страшенно хвалилися...[2; 118]. Завдяки такому світосприйняттю в мемуарах можна було синтезувати той суспільний хаос, що невідворотно поглинав Україну. Автор дає свій коментар до спостережених подій, і його іронічна суб'єктивність підтверджує високий рівень свідомості митця-політика – духовний, культурно-мистецький, національно-політичний. Але найвищий вияв всього цього – це самоіронія, здатність до самокритики. Винниченко не вилучає себе з цього історично важливого, особливо відповідального для України процесу. Протягом тексту наскрізно проходить “ми” як узагальнений образ влади, тих постатей, які взяли на себе велику відповідальність. Власне саме це змусило автора переосмислити всі події, не виправдатися, а дати певний звіт перед собою і нацією. Особливо вражають фрагменти тексту, в яких з'являється образ Винниченка-політика, й автор продовжує аналізувати хід спостережених подій збоку, проектуючи постать себе-політика на відстані: “Ми їх називали спеціалістами, “фаховцями”, знавцями свого діла...Вони себе потім добре показали. Так, наприклад, генеральний секретар внутрішніх справ В.Винниченко, соціал-демократ, дуже хотів призначити на товариша генерального секретаря одного такого “знавця”, відомого Лизогуба...” [2; 117]; “І з якою, наприклад, самовпевненістю промовляв під цей час голова Українського Уряду В.Винниченко...” [2; 154].

Як і кожен мемуарист, Винниченко вдається до філософічності, в якій відчувається авторська позиція, власне розуміння ситуації, об'єктивної реальності. Жанрова унікальність дала змогу здійснити аналітичні дослідження: поступове осмислення політичної ситуації призвело до цілісної уяви суспільних явищ, подій, та водночас сприяло психологічному аналізу в органічному поєднанні з силою політичної напруги. У цьому й є головна психологічна функція твору – розібратися з думками, привести їх до ладу, зробити висновки з попереднього досвіду та спрогнозувати дії на майбутнє. Шляхом переосмислення (“Ми це тоді пояснювали тим, що...Це не вірно...”

[2; 82]; “Коли аналізуєш тепер усі ті події,...то перш усього задаєш собі питання: як же то так сталося...Так ми тоді роз’яснили ситуацію...І те, й друге пояснення – не вірне...” [2; 88]; “...ми всі називали себе соціалістами...Але це все були не вірні назви...” [2; 89]. Винниченко намагається зрозуміти, стереоскопічно, з дистанційного погляду побачити минуле з метою осягнення майбутнього нації, а відтак власного (саморефлексія, самопізнання). Автор не просто аналізує те, що відбулося, а намагається запропонувати кілька варіантів вирішення проблем: “...то при таких умовах уся ситуація на Україні була б цілком інша...Ми цього тоді не розуміли” [2; 164]. Тому це, з одного боку, самовиправдання (прихований мотив), з другого – прагнення засвідчити свою політичну та громадянську позицію. Проблеми національного буття не обмежені конкретно-історичними рамками, а переходять у площину історіософського дискурсу. Парадигму національної психології у “Відродженні нації” репрезентують національні комплекси. Винниченко замислюється над закоріненою рисою українців, яка має свій прояв у заниженій самооцінці, комплексі хуторянства, провінційності, меншовартості: “...Такий “марксизм” був подібний до того легендарного малоросійського гладкого хуторянина, який лежав під деревом і ковтав вареники, що росли на тому дереві й падали йому в рот. Ще самі й у сметану вмочалися” [2; 92-93]; “К.Василенко, “тоже-малоросс” [2; 58] (як негативна характеристика). Аналогічну позицію автор займає у питанні “зрадницького патріотизму”. Таким оксимороном він визначив образи “Українця ренегата Кирієнка”, “усяких Савенків, Шульгиних” та й загалом піддав нищівній критиці це явище: “Найлютішим, найшкодливішим ворогом усякої справи є її зрадник, ренегат. Ренегат мусить заспокоїти своє власне сумління, він мусить якимось очиститись перед собою, собі довести, що він зробив справедливо. І через те він старається свою зраду зробити явищем нормальним, загальним, він лютиться й піниться, коли щось стає йому на перешкоді” [2; 42]. Але як тільки мова заходить про український народ, націю, гостра інвектива змінюється пафосною лірикою: “Розуміється,

національне чуття грало також велику роль. Це доказується ось чим. Всі ті салдатські маси...мали національну гордість, самоповагу, національну пробуджену ніжність...” [2; 82].

Незважаючи на витриману мемуарність, Винниченко все ж додає до аналітичного дискурсу певного шарму, використовуючи народні назви місяців. Одночасно витримуючи хронологію, він надає їй вигляду етюдної замальовки: “mareць 1917 p.”, “дня 8 падолиста”. Такий художній стрижень у Винниченка залишається незмінно-концептуальним: постійний діалог між Винниченком-політиком і Винниченком-митцем. Центральним образом мемуарних роздумів автора є українська нація. Він здійснив діахронічну подорож у часі в пошуках відродження її самототожності, змалював вічні блукання і пошуки, роздвоєння й сумніви на шляху до української державності.

Література:

1. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (mareць 1917 p. – грудень 1919 p.): У 3 ч. – Київ-Відень, 1920. – Ч.1 – 348 с.
2. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (mareць 1917 p. – грудень 1919 p.): У 3 ч. – Київ-Відень, 1920. – Ч.2 – 328 с.
3. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (mareць 1917 p. – грудень 1919 p.): У 3 ч. – Київ-Відень, 1920. – Ч.3 – 535 с.
4. Галич О.А. Публіцистичність щоденників українських письменників // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Соціальна комунікація. – Т.21. – 2008. - № 1. – С. 391-395.

5. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн.1. – К.: Либідь, 1998. – 464 с.
6. Кардин В., Янская И. Пределы достоверности. – М.:Советский писатель, 1986. – 430 с.
7. Клочек Г.Д. Енергія художнього слова. – Кіровоград, 2007. – 448 с.
8. Петрів О.В. Екзистенціальні ідеї Володимира Винниченка у контексті європейської соціальної філософії. Автореферат дис. канд. філософ. наук. – К., 2006. – 17 с.
9. Солдатенко В. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень. – К.: Світогляд, 2005. – 349 с.
10. Солдатенко В. Політик Винниченко і його ювілей: кілька некон'юнктурних міркувань / Дзеркало тижня. – 2005. – № 27. – 16-29 липня.
11. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1994. – 736 с.
12. Харченко Т. Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській Державі (квітень-грудень 1918 р.). Автореферат дис. канд. наук – Х., 2000. – 20 с.